

ԲՆՐՈՅԱԿԱՆ, ՈՒՍՈՒՄՆԱԿԱՆ, ԸՐՈՒԵՍԳԻՏԱԿԱՆ

ԾԳ. ՏԱՐԻ 1900

Տարեկան 10 ֆր. ոսփի = 4 րբ.:
Վեցամսեայ՝ 6 ֆր. ոսփի = 2 րբ. 50 Կ.:
Մեկ թիւ կ'արժէ 1 ֆր. = 50 Կ.:

ԹԻԻ 12, ԴԵԿՏԵՄԲԵՐ

ՈՒՍՈՒՄՆԱԿԱՆ

ՀԱՆՐԱՊԵՏԱՍՏՈՐԵԱՅ

ԳՐԻՒՄԸ ՅԵՐԱՅԻՄԵՐ

ՈՒՍՈՒՄՆԱԿԱՆ, ՈՒՍՈՒՄՆԱԿԱՆ, ԸՐՈՒԵՍԳԻՏԱԿԱՆ

2136

ԻՅ Ժամանակ յառաջ երբ Հայ հնագրութեան վրայ համառօտ ակնարկ մը կը գրէիք¹, հնագոյն յիշատակարաններէն թիչ բան կըրնայիք նշանակել, Բաց ի կրկնագիրներէն, Է. դարու Պապիրոսէն եւ քանի մ'արձանագրութիւններէն՝ իբր հնագոյն գրչութիւն երկու Աւետարան միայն կրնայիք նշանակել, ՄԱՔԷ Թագուհւոյն² ԾԾԵ (= 906) եւ Մոսկուայի լազարեան ճեմարանի ձեռագիրը 612 (= 887) տարիներէն³, վերջինս ըլլալով որոշ թուականաւ

ձգժ

ամենահին ձեռագիրը՝ երկուքն ալ դժբախտաբար նմանահանութիւն մը չկրցանք զնել:

Ուրախ ենք սակայն որ այսօր բանասիրութեան համար շատ նշանաւոր քանի մ'երեւոյթներ կրնանք⁴ առ այժմ իբր լոկ զեկուցում⁵ համառօտաւ նշանակել: Լազարեան ճեմարանի գրչագիրը լոյս տեսաւ այնպիսի հրատարակութեամբ մը⁶ որ մեծ ասպարէզ կը բանայ ամենաճշգրիտ հետազօտութեան, թանկագին ընծայ մ'ամէն բանասիրի: Բայց որ ուրիշ տեսակետով աւելին է՝ ապահով կ'երեւայ ձեռագրի մը գոյութիւնն այնպիսի ժամանակէ մը, որմէ սովորած էինք այլ եւս բան մը չսպասել: Յիշեալ տեղը գրած էինք⁷. «Գրեթէ յուսահատ է Հայ բանասէրն այն դարերէն (եւ — թ.) ձեռագիրներ ունենալու, այնպէս անհետ կորսուած կ'երեւան նշն ժամանակի գրչութիւնը: Սակայն եւ այնպէս մենք բոլորովին անյոյս ալ չենք այս մասին: Եթէ նշն իսկ արդի ծանօթ մեծ հաւաքումները խուզարկու աչքով հետազօտուին, ի գիտէ ինչ նորանոր անայնիկներ կրնան յերեւան գալ: Չենք կարծիք որ Հայոցս համար ալ միշտ երազ մը մայ⁸ գտնէ միակ ձեռագիր գտնել ապահովութեամբ եւ — ջ. դարերէն, ուր դրացի ազգերն՝ օրինակի համար Ասորիք⁹ եւ — ջ. դարէն ձեռագիր ունին արդէն տասնեակներով», եւն: Արդ այս ակնկալութիւնն եթէ ոչ լիովին¹⁰ գտնէ մասամբ լըացած է այժմ: Չեռագիր գտնուած

¹ «Արարի մը Հայ հնագրութեան վրայ», Վիեննա 1898. (Ազգ. Մաս. Ի.Է.)

² Եւ 86-7:

է՝ թէեւ ոչ է. կամ Զ. Գարեն, բայց է. Գարուն ճիշդ սկզբէն, Հայոց ԾԱ (= 602) թուէն, Երուսաղէմէ Աւետարանը:

1. Լազարեան ձեմարանի վարչութիւնն եւ մեկնեալ իշխան Սիմէոն Արամիլիք-Լազարեան երախտապարտ ըրած են ստուգիւ ամէն բանասեր, մեծածախ եւ շքեղ լուսատիպ հրատարակութեամբ իրենց հաւաքման թանկագին ձեռագրին¹: Թառաջարանէն, զոր գրած է Ուսուցչապետ Գր. Խալաթեանը², կ'իմանանք հրատարակութեան մասնաւոր պարագաները, գրչագրին հանգամանքներն եւ Աւետարանի բնագրին որպիսութիւնըն. ձեմարանի Մասնագիտական Գասարաններու Խորհուրդն³ նկատելով այս հաջորդման յիշատակարանին կարեւորութիւնը՝ արդէն երեք տարի յառաջ (= Թառաջարանը ստորագրուած է՝ 15 Յուլ. 1899, Ժ) գաղափար յղեցած էր նոյնն ամբողջութեամբ սպաղարկու: Բայց յետոյ խորհելով որ «այս անուղիական գրչագրի հրատարակութեան մէջ անհրաժեշտ է պահպանել ամենայն ճշգրտութեամբ մինչեւ վերջին նշանակեցը», որոշած է հրատարակել «ամբողջ գրչագիրը լատինական նմանահանութեամբ», Եւ նոյնպէս գործադրուած է շնորհիւ ձեմարանի Պատուոյ Հոգաբարձու իշխան Արամիլիք-Լազարեանի, որ վերատեսուէ Պրոֆ. Վս. Միլիւքի ռաւարկութեան հաւանելով⁴: «նոյն նպատակի համար պատշաճաւոր մի գումար», գրած է ձեմարանի Խորհրդի տրամադրութեան տակ: Արդիւնքն է ներկայ հրատարակութիւնը՝ շքեղ կոթող մը թէ՛ նոյն գիտական Հաստատութեան եւ թէ՛ Մեկնեալին:

Հրատարակութեան բովանդակ խնամքը յանձնուած էր Ուսուցչապետ Գր. Խալաթեանցի, որ ինչպէս ներկայ հակայ հաստորը կը ցուցնէ՝ ամէն խնամք տարած է յարողութեամբ գլուխ հանելու ձեռնարկը: Բայց ի Թառաջարանէն՝ 229 մեծ քառասուն թուով է ամբողջը, լուսատիպ՝ ճիշդ ձեռագրին 458 էջը ներկայացընելով: Մեծութիւնը սկզբնականէն քիչ մը պզտիկ առնուած է, բնագրին 2/3

մեծութեամբն ըլլալով նմանահանութիւնը. ($24,66 \times 18,66$ cm.)⁵ Լուսատիպներն առ հասարակ շատ յաջող են եւ պայծառ՝ միայն քանի մը տեղերու բացառութեամբ, որոնք «հակառակ գործ գրած ամէն միջոցների եւ լուսագրութեան արուեստի անկասկապատաճաներով», այնչափ պարզ չեն լոյս տեսան: Հրատարակիչն այս տեղերուն ընթերցուածը զետեղած է Թառաջարանին մէջ (տես էջ Ժ—ԺԱ), զորոնք «բուն գրչագրում խոշորացուցի միջոցով, կարողացած էր կարգաւ»:

2. Եւ ազգերն՝ որուն վրայ արդէն գրուածքներ ալ կան⁶, ունի 229 թուով, մեծութիւնը՝ 37×28 cm., երկսիւն գրութեամբ, սողք 20, ողորկուած գեղեցիկ մագաղաթի վրայ, մեծ գլխագիր-երկամագրով կանոնաւոր եւ գեղեցիկ գրուած: Զարգացիր, լուսանցալարը եւ նմանին չկան, բայց ի սկզբան չորս կամար-խորաններէ, որոնք երեքգունեան պարզ գծերով են եւ ոչ ճարտարագիտ. պարագայ մը՝ որ արդէն կրնար ենթադրուիլ այս հստակեամբ հայ գրչագրի մը համար. (համար. Ստեփանակիի բնութիւնը հայ մանրանկարչութեան) Բուն բաժանում աւետարանաց եւ գլխոց չկայ. բայց կան շարունակեալ ընթերցուածոց բաժանումներ լուսանցքի վրայ, եւ էջերու ներքեւ Համարաբարձըն: Գրուած է ՅԱԶ (= 887) թուին ի Վանանք, գրիչը՝ Սահակ Վանանդեցի՝ որդի Վարդայ Վանանդեցւոյ: Յիշատակարաններ բազմաթիւ այլեւայլ ժամանակներէ՝ զանազան անձանց սեպհականութիւն ըլլալով, մինչեւ վերջինը՝ Թեոդոսիացի Խաչուկեան վաճառականը՝ 1847ին Լազարեան ձեմարանի նուիրած է նոյնը:

Յիշատակարաններուն մէջ՝ զորոնք յառաջ կը բերէ Խալաթեանց (տես էջ Բ—Գ.) կարեւոր է բուն գլխաւորը. (Թ. 229 ա—բ.) որուն էական մասն է՝ «Փառք... Գրեցաւ սուրբ եւ կենսաբեր աւետարանն այս ՅԱԶ թուականութեան Հայոց ի հայրապետութեանն Գեորգի Հայոց կաթողիկոսի եւ իշխանութեանն Աշոտի իշխանաց իշխանի եւ ի տիրութեան Սմայատայ Բագրատունւոյ. ես Սահակ Վանանդեցի որդի Վարդա Վանանդեցւոյ որում կրկին ՄԵՆՀ Կո-

¹ Խալաթեանց Գրիգոր, «Աւետարան ըստ թարգմանութեան Նաբինեաց միջոց գրեալ ՅԱԶ. Թ. Հայոց եւ յամի Թեման 887: Լատինական հրատարակութեան գրչագրի Լազարեան ձեմարանի Արեւելեան Լեզուաց, արգենաբեր Պատուոյ Հոգաբարձուի ձեմարանին իշխան Սիմէոն Արամիլիք-Լազարեան. Մոսկուա, Ռեթիլ— 1899» Մեծ 40 էջք ԺԲ եւ թու. շքը 229: Ճակատը՝ նաեւ առաւելեւ եւ գաղղիներէ: Ե 885 «Թառաջարան», էջ Ա—ԺԲ. նշելպէս համառօտ յառաջարկն առ սերէն եւ գաղղիներէ:

² Խալաթեանց կը յիշէ բայց ի Ստեփանակիի Գրեմեն («Էջմիածնի Աւետարանը», Վիեննա, 1892) առ գրութիւնը: «Մեկը Մեք. Մեքեմեք, 887-ի թիւնք ճշմարտեանց հնագույն գրչագրի Աւետարանին, եւն՝ Փառքը 1878, էջ 28-30, եւ յս. Յովհաննիսեանի առաւելեւն՝ X. Јоаннѣвъ, 1862, армянской рукописи IX вѣка еѣс. ի Գիթր ըրաւոստի ուսուցչին», Том I. выпущен III, стр. 454-85:

էի[ն], եւն, (շարունակութիւնը թղ. 229 ք դժուարընթեանը)՝ Թուականը կը ցուցնէ 887 տարին, երբ կաթողիկոս էր Գեորգ Բ. (875—97.) Աշտ «իշխանաց իշխան», էր ճշդիւ 862—87 տարիները, վերջին տարին ալ թագաւորելով եւ թագաւորելով մինչեւ 891. իսկ իւր որդին Սմբատ Տաւաթորէն կուսակալ էր Վանանդայ, «Տերութիւն», այս խմբումով կը մեկնէ խաղաթեանց, անշուշտ իրաւամբ. (տես իւր դիտողութիւնքն Յառաջաբանին մասին՝ էջ Գ.)

Այլ շատանանք առ այժմ՝ այսպիսով, ուրիշ ժամանակի թողովով ձեռագրին ուսումնասիրութիւնը, որ կարեւոր էր այլեւայլ տեսակետով, Նշանակները միայն պարագայ մը, զոր արդէն չեղած էինք մեր «Անկարկին» մէջ (էջ 61—64)՝ այլեւայլ առաւանձեւերու համաժամանակեայ գործածութիւնը նաեւ ծանօթ հնագոյն ժամանակները։ Ներկայ լուսատիպը ծայրէ ծայր կանխաւոր էլիմիւր-երկրագործի կը ցուցնէ ամենաճարտար ձեռքէ մը։ Բայց նոյն ձեռքը նոյն ճարտարութեամբ եւ մաքուրութեամբ միջնադարեան-երկրագործի կը գրէ սկզբան Եւսեբի թուղթն եւ Կանոնքն. իսկ Էջեբու տակ է Լամբարդաւորն որ փորձ-երկրագործի են՝ երբեք ձեւեր կը ցուցնեն, որ ինչպէս խալիպեանց ալ նշանակներ է (էջ Բ.) Բուրգիէն են, կէտ մը՝ որ շատ նշանաւոր է նկատելով ձեռագրին հնութիւնը։ Նուազ մոտադրութեան արժանի է ձեռագրին ուղղագրութիւնն եւ կիսադրութիւնը հնագրական տեսակետով. իսկ քաղաքական կողմանէ շատ հետաքրքրական են ասոր առանձնայատկութիւնքն՝ ընթերցմանց մեծ չափով տարբերութիւնքն, աւելի եւ պակաս նախադասութիւնքն եւ նմաններ, զորոնք արդէն բաւական ընդարձակ նշանակած է Յառաջաբանը (տես էջ Գ—ԺԱ.) Տեղ տեղ թերթերն ինկած ըլլալով՝ բաւական բան կայ պակաս, երբեքն նաեւ ամբողջ գլուխ. (ցուցակ տես էջ Թ—Ժ.) Այս ամէնը թողովով առ այժմ՝ նշանակներ այն կէտը, զոր կը իշխէ Զրատարակիւնը, այն՝ որ Ստ. Տէր-Սարգսեանց «մանրակրկիտ ձեռագիր բաղ-դասութիւն» մը թողուցած է Աւետարանին ընթերցումն ու տարբերութեանց (տես էջ Ը, Դան.)

2. Հաս ժամանակ է զոր լուր մ'աւելնք շատ աւելի հնագոյն ձեռագրի մը՝ Է. դարուն սեպմէն իսկ, որ այժմ Ներսիսազմ կը գտնուի։ Լուր բերին ազգային թերթերը, արոնց մէկ քանին կը յիշենք՝ Այսպէս «Բիւրակին» համա-

նօտ զեկուցմանէ մ'եւթը՝ բերաւ գրուածք մը Գ. Միհրան Յովհաննիսեանի սա խորագրով՝ «Հնագոյն աւետարանը»²։ Հաս կը գտնենք սա տեղեկութիւնը՝ «Թանկագին գրչագիր աւետարանին թուականն է ԴԱ (= 602.) երկաթագիր, ընտիր ձեռագիր մագաղաթի վրայ, լուսպահանջուած. ծաւալն է 0,50 × 0,30 մ., թանձրութիւնն է 0,10. կողբերն են տախտակ կաշեպատ, հին դրուագներով զարդարուած»։ Ձեռագրին տէրը Մկրտիչ եպ. Տիգրանեան «իր պնդեալ բազմաթիւ վանքերուն մէկին մէջ գտնելով իւրացուցած էր զայն, եւ գտած տեղերը հետը կը պատգընէր, իր Հրաշագործ Աւետարանին կը այս, եւն։ Ցանկեւոր տարի ան. ձանձիր թղթակցելէ մ'եւթը նոյն եպիսկոպոսը յիշատակարան մ'աւելցնելով տուած էր զայն Տ. Եսայի Պատրիարքին, որ «իւր հիւանդագին օրերուն մէջ իւր անկողնի սնարէն զայն շէր հեռացընէր»։

Նոյն տեղեկութիւնքը կու տայ նաեւ «Բիւզանդիոն»³, որ շատ լուր կը գիտէ թէ «հայ հնագրութեան հետաքրքրուողներուն համար մեծ կարեւորութիւն ունի այս Աւետարան, որ ցարդ գտնուածներուն ամենահինն է, ԴԱ թուին գրուած ըլլալով»։ իսկ Մուկուայինը ՅԱԶԹԻՆ է, «ըսել է Ներսիսազմի աւետարանը ճիշդ 285 տարի անկէ յառաջ գրուած է, Է դարուն սկիզբն, այսինքն Հայոց այբուբենի գիւտէն գրեթէ 150 տարի ետքը»։ Աւետարանը «Հրաշագործ» կը կոչուի եւ Մկրտիչ եպ. որ «իր 30 տարի յառաջ մեծ համբաւ կը վայելէր» եւ իր քովը կը պահէր, «ասով կատարած բժշկութիւններով ինքն ալ Հրաշագործ մակ-գիրն առած է», Թանկագին հնութիւնս, կ'ըսուի ի վերջոյ, Տէր Եսայի Պատրիարքին զոյն էր մինչեւ մահը, «անկէ վեր դեռ Վանքին թանկագրանը գրուած է, եւ Պատրիարքական Սնեկին մէջ կը պահուի ծայրագոյն զգուշութեամբ»։

Պարհանդակն ալ բերաւ Միհր. Յովհաննիսեանի աւետած գիւտը յօդուածով մը՝ որուն խորագիրն է՝ «Հնագրական կարեւոր գիւտ մը»։⁴ Նոյն տեղեկութիւնները կը կարգանք այս տեղ ալ, ուր նաեւ կ'ըսուի թէ ձեռագիրն «իր կիսադրութեամբ եւ գրութեան տեսակէտով բոլորովին տարբեր է մեզի ծանօթ հին ձեռա-

ւագրութիւնն է. քնն ու գիր նշանակել այս կամ այն թերթին»։

¹ «Բիւրակ», ԺԸ (1900), Թ. 28:

² «Բիւրակ», անդ. Թ. 30, էջ 459:

³ «Բիւրակ», 1800, Թ. 1159, էջ Գ, սիւն 4:

⁴ «Սոսոկիւր», 1900, Թ. 447:

¹ Թիւրքմենլիկի շատու համար ըսենք որ մեր յիշատակութիւնքն ժամանակի կարգաւ չեն. ուստի ա-

գլխներէն. իսկ Պր. Բովճանիսեանի «Տնագրական այս վերջին աստիճան շահեկան հետազոտութեան մէջ ոչ նուազ սատարած է Երուսաղէմի Պատ փոխանորդ Տ. Գրեորգ եպս. Երէջեան, որ բաջալերած եւ զհարութիւններ ընձեռած է աշխատասիրողին»։ Բօցուածագիրը շատ բանաւոր եւ ցանկալի առաջարկ մը կ'ընէ՝ ձեռագրին քանի մ'էջը լուսանկարով ծանօթացնել, եթէ ոչ ամբողջը հրատարակել լուսատպութեամբ՝ Լազ. Ճեմարանի տուած ամէն կերպով գովելի օրինակին հետեւելով, եւ քնագրի բաղդատական քննութիւն մը կատարել, լայն բաղձանքն եւ անկալութիւնը կը յայտնենք մենք ալ, եւ մեզի հետ ձայնակից է ամէն բանասէր։

Ինչպէս կը տեսնուի՝ լուրջ բոլորովին վստահելի եւ որոշ է։ Եւ ասկայն փոքր կտակած մ'ունենինք միշտ։ Թիւրիմացութիւն չտալու համար շեշտենք որ մեր ունեցած կտակածը, որ այժմ փարատած է, միայն մէկ կէտին կը վերաբերէր՝ որ ի հարկէ ամենէն կարեւորն էր, այն է՝ թուականին։ Ուրիշ տեղ մ'առի՞ծ ունեցանք խօսիչ նման գէպքի մը վրայ, այն է Մեծ. Անտոնեան Հարց հաշակաւոր Աւետարանին, որ բարձր հնութեան ամէն նշաններ ունի եւ նաեւ որոշ թուականաւոր յիշատակարան մը թէ «գրեցաւ սուրբ աւետարանն Նոյն թուականութեան Տեառն Բրայ» կամ «եւ Սարգիս անտարան քահանայ գրեցի զուրբ աւետարանն Նոյն թուականին Խոփաթեւելոյ ի վերայ Բր Տեառն Բրայ», եւն։ Որոշ թուական մը, որ եթէ բառացի առնուի, կ'ունենանք Աւետարան մը 415 թուէն՝ Հայոց գրի գիւտէն միայն 9 տարի ետքն, որ սակայն անհնար է նոյն իսկ պարունակութեան համար. (Ս. Գրեց եւ Աւետարանի վերջնական թարգմանութիւնն եւ ոչ աւարտած էր)։ Ուրիշ բանասէր մը հաշուեց նոյն թուականը Գրիգոր Լուսաւորէնէն, որով կ'ունենանք 715 թուականն. իսկ եթէ պարզ Հայոց թուական համարինը Նոյն կ'ըլլայ = 966, որ մեզի հաւանական կ'երևայ. (ընդարձակ տես «Ակնարկ», էջ 181—82)։ Զինչեւիցէ, ասի լուս օրինակ մըն է ցուցնելու թէ ինչ գիւրութեամբ կրնան թուականները տարբեր մեկնուիլ։ Եւ այս էր որ մեզի փոքր կտակած մը տուած էր ԾԱ (= 602) թուականին նկատմամբ։

Սակայն մեր կտակածը փարատեց «Բանասէր», որ իւր երկրորդ տարեշրջանին Բ Պրակին մէջ բերաւ փոքր գրութեան մը խորագրով «Հնագոյն հայ գրչագիրն»¹ Տեղեկատուն է նոյն Պր.

¹ «Բանասէր» Բ Հատոր, Պրակ Բ (1800), էջ 117—81

Միհրան Բովճանիսեան. բայց պարունակութեան մէջ կայ տեսակ մը պաշտօնական զեկուցում մըն ալ։ Վասն զի տեղեկատուն գիտած է Պր. Մկրտիչ Գալթայանին որ Տ. Եսայի Պատրիարքին մոտերմէ երեւանոր ուղեկցած Պաղեն Երուսաղէմ, եւ ուր մնալով իբր կէս տարի (1885 Փետր. 21 — Սեպտ. 10) գարմանած էր զանի եւ նոյնպէս տեսած Սրբազանին «բարձին քով երկու խիտ հին Աւետարան»։ Այժմ գիտելով նոյնն այժմու Սրբ. Պատրիարքին՝ որոշ տեղեկութիւն մ'առնելու համար, Պոլսոյ Երուսաղէմաստէն կ'ընգուծի այս տեղեկութիւնը, որ պաշտօնական կրնայ ըսուիլ. այսինքն՝ «Մեծ. Մկրտիչ Էջ. Գալթայան, Աստ. Ս. Երուսաղէմէն Ամեն. Տ. Երուսաղէմ Ս. Պատրիարք Հայրը ի պատասխանի Չեր նամակին յայտնած է թէ յերուսաղէմ գտնուած ձեռագիր Աւետարանին թուականն է Հայոց ԾԱ թիւը, երկաթագիր ընտիր ձեռագիր մագաղաթի վրայ։ Զայս ծանուցանելով... մնամ աղօթարար Գ. եպիս. Երէջեան, 1900 Մայիս 23, Երուսաղէմաստէն»։ Ասոր պատճէնը հաղորդած էր Պ. Գալթայան Տեղեկատունին, որ կը գետեղէ նոյն յիշեալ յոգուածին մէջ։ Կտակած ունենալու տեղի չի մնար կարծենք, թէ եւ ամբողջ գիւտին վերջնական յարգը կ'ընելու համար պէտք է գտնէ քանի մ'էջ լուսանկարով առնուած ունենալ։ Ըստ գովելի նամակն մըն է «Բանասիրին» խմբագրինը, որ ամէն զոհողութիւն յանձն կ'առնու. «մնացած ծախքերը, Տոգաւու, եթէ միայն լուսանկարներն իրեն հասնին։ Ամենէն բաղձալին էր որ հոս ալ գտնուէր մեկնեալ մը կանգնելու այնպիսի կոթող մը, ինչպիսի կանգնած է իշխան Լազարեան վերջիշեալ լուսատպով։

Գրութեան միւս մասին մէջ ալ մէկ երկու հետաքրքրական կէտ կը նշանակէ Պ. Բովճան. Նիսեան։ Կը կարդանք թէ «1891ին իղմիտ Պատ. Սիմէոն Գաւիթեանի քով տեսած էի ինչեւորոք դարու գրչագիրներ եւ իր ետին թողուցած էր ի բաղէշ ինչեւորոք դարու գրչագիրներ, որոնց Հատակոտորներն իբրեւ նմոյշ բերել տուաւ»։ Եւն։ Պատուեւելոյն մահուանէն ետքը «Իղմիտ առաջնորդ Գևր. Ստեփանոս Եպ. իբրեւ եկեղեցատական գիրք գրուած Պատուեւելին իղմիտ գտնուած գրքերը, իսկ Բաղէշ մնացածներն ինչեղան չի գիտցուի»։ Եթէ նաեւ միակ ձեռագիր կայ ստուգիւ յիշեալ գրքերէն, պէտք չկայ կրկնել անոր ինչ արժէք ունենալը, եւ թէ

Նոյն տեղեկութիւնը փոքր բացառութեամբ՝ գրեթէ բառ առ բառ գտանք յիսայ նաեւ ի «Իւրեղմ» Թ. 38, էջ 596—71

ամեն հոգ պետք է ընել գտնելու եւ ապա-
հով պահելու եւ ծանօթացնելու: Իրաւունք
ունի ցեղեկատուն հետեցնելու: Քանի որ բու-
ղբական Պատուելի մը քով կային ինչ ձեռա-
գիրներ՝ զարմանալի պիտի ըլլար որ հնագոյն-
ները չպահպանուէին վաճառքու մէջ: Թէ կան
չենք տարակուսիր, բայց ինչո՞ր է ինչպէս կը
պահուին: Եւ պահեն իսկ բաւական չէ, այլ
պետք է հանրութեան ծանօթացնել, որ անհրա-
ժեշտ է մեր գրականութեան վրայէն ծածկող
թանձր քողը վերջապէս բաժնաւոր համար: Լու-
սատիպ, եթէ հետք չէ՝ լուսանկար՝ միայն կրնայ
ազատել շատ թանկագին հնութիւնները վերջ-
նական կորստէն, որուն ենթակայ են յաճախ:
Եթէ բնագիրը դժբախտ դէպքերով կ'անհետա-
նան, գոնէ կ'ունենանք ձգբերտ պատկերը, դիւ-
րութիւն մը՝ զոր կ'ընծանեն արդի մեր միջոցները:
Այս կէտը որչափ կրնուի՝ շատ չէ:

3. Այլ նոյն հնութիւնն եւ հետեւաբար
հնութեամբն ո՛չ նոյն արժէքն ունի, բայց ու-
րիշ կողմանէ նշանաւոր է երբորդը, որուն մասին
տեղեկութիւն մը կը կարգանք՝ Բիւզանդիոնի,
մէջ, գրուած կարենէ՝ «Արսէն, ստորագրու-
թեամբ»: Չեռագիրն է կարնոյ զաշտին շինոց
գլուխը (— 1 ժամ կարենէ, 50—60 տուն, —)
Ա. Թովմա, ալ կը կոչուի: Ըստ աւանդութեան
1851ին գնուած է Տրապիզոնէ ուղեւորած ջո-
րեպանէ մը: Մեծութիւնը՝ 41 × 33 cm. հաս-
տութիւն՝ 9. Երկինն, տողք 18. Բաժնոյն
«ծանրութիւնն է իբր 1 լիտր, (6 հօխա.) նիւթը՝
մագաղակ դիմացկուն» տեղ տեղ ծակեկուած:
գիրը՝ «երկաթագիր-գլխագիր» իբր 1 հարիւրո-
դամետր երկայնքով, կողբը՝ համակ արծա-
թով պատուած: Սկիզբն Եւսեբի առ կարպի-
նոս եւ խորանաձեւքն կամ կամարքն զարդերով
եւ նկարներով «Թունոց, ծաղկանց, աւետարան-
չաց, Աւետան, քրիստոսի լոյսագեան, Մոգերու
գալստեան, Մկրտութեան, Այլաբերդութեան,
յերուսաղէմ գալստեան, խաչելութեան եւ Յա-
րութեան», ամենք բունագեղ, բայց «նկարներն
այնքան ճաշկաւոր եւ համաշխարհային չեն»,
Եզրապարզ, ծաղկաքիթ եւն չեն անսուիր:
Գլուխները նշանակած են գունաւորեալ բոլո-
րակներու մէջ: Նիստադրութեան մասին՝ «վեր-
ջակէտը ներկայացուած է երեք կէտերով» (·):

կայ միջակէտ եւ պատիւ: Յիշատակարանն է՝
«Գրեցաւ Աւետարանս այս ձեռամբ Եւսեբիոս
(Եւագրիս) մեղուցիալ եւ անարժան կրտսեւորի
ի թուականութեան շաղոց ԴՁԷ (≡ 1038) ի
հայրապետութեան Տեսաւ Պետրոսի եւ զինի նորա
կենդանութեան նստաւ այլ հայրապետ որ կոչի
անուն նորա Գեորգիոս, եւ ի թագաւորութեան
Յուսեպ Միկայելին բարեպաշտ: Արդ աղաչեմ,
եւն: Պետրոսն է Գետապարձը, կայսրը Միքայէլ
Գ. Պափղագոն (1034—41.) իսկ Գիոսկորոս
կաթողիկոսի մասին տես Արեւելի «Էրիպ», էջ
102, եւ Չամչեան, Բ, 912—3:

Վերջապէս յիշենք «Գաւէճիքի Աւետա-
րանը», որուն մասին տեղեկութիւն կու տայ «Ա.
Միխիթ», այս օրերս: Գոթախոտաբար պակա-
սաւոր ըլլալով՝ անտառաւ է, ուստի հնութիւնը
որոշ չէ, եւ ամբողջը շատ անինամ պահուած
կ'ընտի. (Թուղթք 125, մեծ՝ 32 × 25 cm. երկ-
սին տողք 20.) գլխագիր-երկաթագրով է,
«մեյանը՝ կ'ընէ», նիւթը՝ մագաղակ դեղին,
սկզբնատառները՝ «պարզ բայց մեծ», իսկ զար-
դեր, խորաններ եւն չունի: Բաւական մեծ հնու-
թիւն կ'երեւայ ունենալ:

Վերջինք իբր պարզ օրինակ յիշեցինք:
Նոյն ժամանակներէն ձեռագիր բաւական առա-
տութեամբ կը գտնուի, որոնք արժանի են նոյն-
պէս ծանօթացուելու: Զ. Բ. Տ.

ՄԱՅՆՆԱԳՐԱԿԱՆ

ՆԿԱՅՈՒՆԻԹԻՆՆԵՐ ՓԱՌՍՏԱՍԻ ՊԱՏՄՈՒ- ԹԵՆՆ ՎԵՐԱԲԵՐՈՒ

Մասն Լոսաննա — Վեցերայոյ Դպրոցի:

(Հարաւորութեան Եւ Մեծ)

19.

Այն, ինչ որ Զ. Գրականութեան մէջ միա-
ցել է, եւ կարող է ծառայել Զ. Գրականութեան
յետին ժամանակում կցկցուած լինել նկատե-
լուն, աշխատեցինք նախորդ էջերում հանդէս
հանել: Այնտեղ ցուցումներն, որով դատուած
են փաւստոսի պատմութեան արդի վիճակը, նոյն
փաւստոսի պատմութիւնից առանք առհասա-
րակ, եւ ամեն անգամ զգոյշ եղանք՝ չընկա-
ծակուել այն հարցերի սահմաններում, որոնք

1 «Բաւագրի», 1800, Թ. 1095: Նոյն ձեռագրին
մասին տեղեկութիւն կու տայ նաեւ Զ. Աւետան, «Եւ-
ցակ ձեռագրաց Սանատրեան Վարտարմիդ (Վիեննա,
1900), էջ 47:

1 Տես «Բաւագրի», 1800, Թ. 39, էջ 629—30: